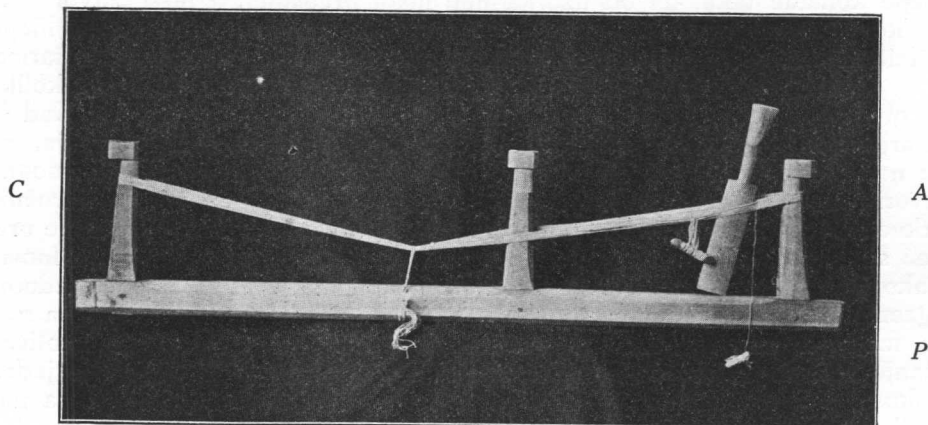

V B N K

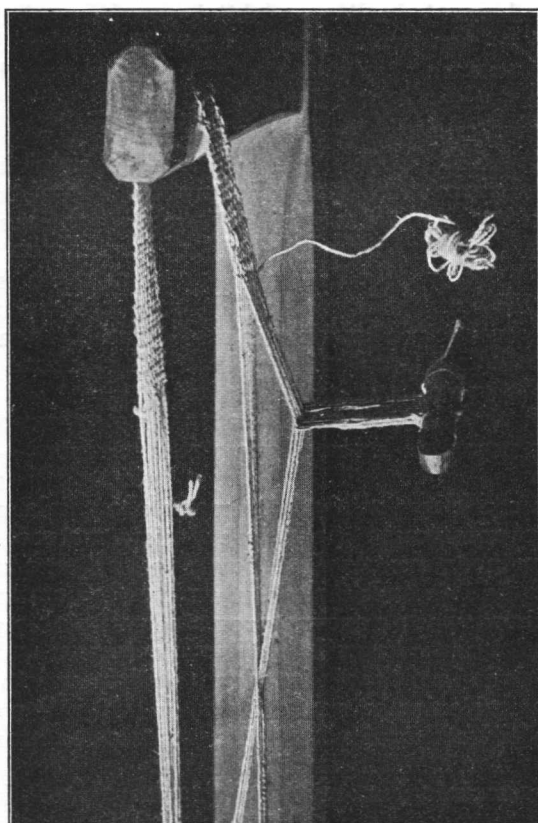
„Stan“ za tkanje tkanica ($\frac{1}{10}$ prave veličine).

Dr. MILOVAN GAVAZZI: TKANJE TKANICA OSOBITOM SPRAVOM U POSAVINI.

Iz sela Gornje Letine (u općini sunjskoj, kotaru petrinjskom) nabavljen je prošle godine za Etnografski odio hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu eksemplar osobita tipa tkalačke sprave za tkanje uskih tkanica, koje služe tamošnjim seljankama za opasivanje oko pojasa. O toj je spravi ovdje govor, jer po svojoj konstrukciji i tehnici tkanja zavređuje, da se na nju svrne pažnja, pa da se iza potrebna opisa pokuša klasificirati i dati joj određeno mjesto među srodnim tkalačkim spravama i tehnikama.

Narod tamo zove taj aparat *s t a n*, gdješto s dodatkom »z a t k a n j e t k a n i c«. Slika ga 1. prikazuje sa strane u horizontalnu položaju (zbog boljšega pregleda), dok mu je položaj kod tkanja, kako će se niže razabrati, drukčiji. U poprečnu su četverouglatu motku usađene i učvršćena tri klina: gornji klin — A, srednji — B i donji — C. Ti su klinovi na krajevima unaokolo užlijebljeni, tako da se u tim žljebovima drži osnova te oni priječe, da se ne pomiče ili ne iskoči s klinova. K aparatu pripada još i drvce za nićenice — N (Selišće i Gornja Letina) ili šklöfice (Letovanić), na kom su nanizane i privezane jedna do druge zamčice (na velikom stanu odgovaraju »nitima«), od kojih je kroz svaku uvedena po jedna nit osnove i to svaka druga, dok su one među njima slobodne.

A

P

N

Tvorba zijeva (sekundarnoga; $\frac{4}{10}$ prave veličine).

Bitan je sastavni dio sprave napokon i ku(h) a čka — K (Gornja Letina, Selišće) ili nož (Letovanić), malena otesana pala, kojoj su obje strane sploštena dijela jednako tesanjem zaoštrene; deblji je dio držak.¹⁾

Osnova od domaće lanene pređe, »frkane na kolovrat«, osniva se na ovaj način: na izlijebljeni se dio jednoga klina učvrsti kraj pređe, pa se onda omata dalje preko klinova unaokolo nižući jednu nit do druge, dok ne bude cijela osnova dovoljno široka, a onda se i drugi kraj prediva priveže. Tako bude osnova, koja zapravo nema kraja (za razliku od one na velikom stanu sa dva kraja), dva puta tako dugačka, koliko je dug aparat sam, a tolika bude i otkana tkanica. Sada se kod srednjega klina probere svaka druga nit i tako skupe dva pramena; parnih i neparnih niti, koji se preko glave toga klina prevuku u njegov žlijeb, tako da ih on stalno drži razdijeljene pa oni tvore stalan zijev. Kada su namještene i ničénice, kroz koje prolaze niti nutarnjega (donjega) pramena, priveže se cijela osnova na donjem dijelu povezom — V, da bude posve napeta.

¹⁾ Taj se nov eksemplar sprave nalazi u spomenutom muzeju pod signaturom 1246. Izradio ga je 1921. god. seljak Josip Grgić iz Gornje Letine od vrbova drveta (inače ne mora da bude od vrbovine). Počela je na njemu tkati tkanicu Ana Grgić iz istoga sela. Ovdje otisnute fotografije njezine izveo je kustos muzeja prof. Vladimir Tkalčić.

Osnova je redovno jednolična od bijele pređe a tako i poutka, pa su i gotovi produkti — namijenjeni običnoj porabi — bijeli. Za svečanije su zgrade potrebne šarene tkanice, broširane sad narodnim, sad drugim šarama; danas se tku rjeđe nego negda.

Tke se na ovaj način:

Tkalja stojeći ili sjedeći postavi spravu po širini koso prema tlu i položi na tlo donji dio njezin, pa se gdješto i nogom o nj odupre, a strukom se svojim upre o gornji dio i na taj način stoji ona čvrsto, koliko treba. Oba pramena niti tvore već primarni zijev. Zatim prihvati ničenicice (1) škofice, i povlačeći ih malo k sebi dignu ih, koliko može, nad osnovu, a time pridiže u zamčicama i niti osnove, koje kroz njih prolaze, nad onaj pramen niti, koji ostaje uvijek u istom položaju. Tada još ku(h)aćkom ili nožem ove posljednje ispod ničenicica prigladi i potisne dolje, koliko su se zbog dodira bile pomakle za onima prvima.

Tako je novi, upravo sekundarni zijev, otvoren — vidi sl. 2. — pa može tkalja da prometne kroza nj namotak s poutkom — P i pritegne ga. Sada ispusti ničenicice i ujedno ih vrati malo natrag dolje, a u isti čas zađe ozdo iznad srednjega klina ku(h)aćkom među oba dijela niti osnove i plošimice ide ususret ničenicama (pa kad se s njima sastane, drvece se njihovo već dotiče nepomičnoga pramena) i tako pomogne posve rastaviti oba pramena niti osnove, koji se sada nalaze u svom početnom položaju i tvore primarni zijev. Sada ponovno prometne namotak s poutkom na protivnu stranu i odmah ga pomnjivo pritvrdi oštricom kuhačke uz ostalo tkivo. Kad su te dvije faze tkanja izvedene, počinje se isto snova: kuhačka se izvadi iz zijeva, ničenicice se opet pritegnu k sebi i dignu zajedno s njihovim pramenom niti nad onaj nepomični, prometne se kroz tako nastali sekundarni zijev poutka i radi opisanim načinom dalje.

Kad duljim napinjanjem niti i pritvrđivanjem poutke spomoću kuhačke napetost osnove popusti, odveže se povez osnove na donjem kraju sprave — V, jače pritegne i nanovo priveže, pa se osnova na taj način opet dovoljno napne. Kad se već dobar dio tkanice prema srednjem klinu izatke, pomakne se cijela osnova povlačenjem po klinima toliko, da velik dio izatkanoga dođe ispod klina na donju stranu, pa se tkanje može gore bez smetnje nastavljati.

Koliko se moglo dosele ispitati, poznata je ova sprava i tehnika svuda narodu sunjske općine (u kotaru petrinjskom) pa i u kotaru sisačkom, gdje je gotovo u svakoj kući žene upotrebljavaju (a imadu u gdje kojoj kući i po dva ovakova stanja). Odakle taj aparat, ne zna tamošnji narod ništa da kaže, a nitko se ne sjeća, da bi bio odakle izvana u njihov kraj unesen niti vremena, otkada bi se bila počela ta sprava upotrebljavati.

Uz ove činjenice može se o provenijenciji sprave pomišljati na četvoro: prvo, da je ona staro kulturno dobro tamošnjega naroda, prežetak možda još iz dohistoričkoga vremena slovjenske kulture, zatim, da su je tamošnji stanovnici Slovjeni došavši ovamo već našli ovdje kao starije kulturno dobro starosjedilaca tih krajeva, pa onda da su mogli s njom upoznati kao s tuđom narodnom svojinom kasnije, unesenom bilo čijim posredstvom izvan njihova teritorija — i napokon, da je sprava tamo autohtona, produkt (mlađi) tamošnjega naroda, plod njegove samostalne invencije, koji nije niti po novosti niti po praktičnosti svojoj imao toliko snage i po tome težnje za ekspanzijom, da bi se bio raširio po većem teritoriju nego je današnji razmjerno maleni.

Da se pitanje izvora, starine i klasifikacije sprave i tehnike njezine konkretnije zahvati, treba da se istaknu važnija obilježja; tako:

1. da je sprava pa s njom i osnova ako i ne upravo vertikalna, a ono uspravna, kad se na njoj tke;

2. da se tke o z g o d o l j e za razliku od onih tkalačkih aparata i tehnika, gdje se tke ozdo gore; zatim

3. da prameni osnove tvore međusobno stalan primaran z i j e v, dok se sekundarni tvori spomoću jednog a samoga niza zamčica — niti;

4. da je bitni sastavni dio sprave k u h a č k a ili n o ž — drvo za privrđivanje poutke.

Tehnika, kojom se tkanice tku, pokazuje upravo značajnu primitivnost, rudimente tkalačke vještine, a konstrukcija sprave, ako ona možda i nije prastaro kulturno dobro tamošnjega naroda, ne može bar zasada da dobije koju potpunu paralelu iz područja folklora evropskih (pa ni vanevropskih) naroda, nego se mogu da prikažu analogije tek u pojedinostima.

Uspravnu položaju stana i osnove, kad se tke, može da se nađe više analogija i suvremenih i u starini pogotovu. Tako je ovdje na mjestu, da se najprije spomene uspravni stan, što se upotrebljava u različitim krajevima Balkana za tkanje grubih tkanina (ćilima, vreća i t. d.), tako u Dalmaciji, Bosni, Albaniji, Staroj Srbiji²⁾, Bugarskoj³⁾. Ne seže daleko u prošlost ni t. zv. n o r d i j s k i stan, a taj je također vertikalan (ako nema opisu i tumačenju njegova reprezentanta sa färörskih otoka u njegova obretnika O. Olaviusa pa J. J. A. Worsaae nikakva prigovora).⁴⁾

Napokon i najkompetentniji tumač tkalačke tehnologije u starih Grka i Rimljana H. Blümner utvrđuje za stan tih naroda, da je naročito u starije doba bio vertikalni, pa se takav dugo održao i kasnije pored horizontalnoga, koji je sve više maha preotimao.⁵⁾ Takav se vertikalni položaj stana mogao utvrditi i kod starih Egipćana (prema figurama na vazama) a tako i kod Židova prema predanju u Talmudu (Mišni).⁷⁾

Tkalački aparati, koji su ovdje kao paralele navedeni, tako su rekonstruirani, da se ne da na njima ni zamisliti tkanje u takovu položaju, te ne bi bila osnova uspravna, a da uza to cio sastav sprave ostane posve netaknut. Ona je dakle nužno v e r t i k a l n a. No kod sprave iz Posavine toga nema, jer se može zamisliti tkanje s pomoću nje, ako se postavi u h o r i z o n t a l n položaj, t. j. ako se donjim dijelom tkalja odupre o kakav predmet u visini svoga struka. To bi se dalo to lakše razumjeti, što bi ovakovo analogiziranje prema tkanju na velikom ručnom stanu s horizontalnom osno-

²⁾ Zbornik za nar. život i običaje juž. Slavena, XIX, str. 70. (Zagreb).

³⁾ Haberlandt A. dr.: Kulturwissenschaftliche Beiträge zur Volkskunde von Montenegro, Albanien und Serbien (Ergänzungsband XII zur »Zeitschrift für österreichische Volkskunde«). Wien, 1917, str. 36 i 39; zatim Haberlandt A. dr.: Volkskunst der Balkanländer. Wien, 1919., str. 150, tab. XI, 20.

⁴⁾ Sbornik za narodni umotvorenija nauka i knižnina, XVIII, str. 195. (Sofija).

⁵⁾ Kimakowicz-Winnicki M. von: Spinn- und Webewerkzeuge. Würzburg, 1910, str. 36 i d. (gdje se nalaze i spomenuti prigovori, ako i suviše smjeli).

⁶⁾ Blümner H.: Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern, Leipzig, 1875, I, str. 122 i d.

⁷⁾ Rieger P.: Versuch einer Technologie und Terminologie der Handwerke in der Mišnah. Breslau, 1894, str. 82.

vom bilo posve prirodno, to više, što se prema obrazlaganju tamošnjih žena iste ove tkanice tku kadšto upravo na velikom stanu, pa se osnova za njih navija i uvodi kao i kod ostaloga tkanja, tek se za sabijanje upotrebljava ili kakvo staro, defektno brdo, ili se radi bez brda — pritvrđuje se poutka k u h a č k o m kao na ovoj spravi.

Pri ovdje zamišljenoj promjeni položaja sprave i smjera tkanja ne bi se ni sastav sprave ni sam način tkanja trebao nimalo da promijeni, no tkanje bi bilo možda manje spretno.

No i pored toga, što je današnji položaj zgodniji, nije daleko ni pomisao, da je on star bez obzira na zgodnost i da bi se u ovom položaju »stana« i načinu tkanja mogla uporno da održava vrlo stara tradicija rukovanja tom spravom.

Način tvorbe zijeva na sunjskom aparatu ima lijepu paralelu na spomenutom nordijskom stanu, gdje se jednako može da razabere stalan primarni zijev, dok se sekundarni tvori napinjanjem stražnjega, lako pomičnoga niza niti ispred prednjega nepomičnoga a s pomoću jednoga s a m o g a niza zamki — niti (sasvim kako je na sl. 2., tek je osnova dakako mnogo šira.⁸⁾ Isti princip nalazimo jasno izražen na grčkom i rimskom stanu, tek tu se mogu da konstatiraju u pravilu po dva niza zamki (l i c i a) ili, kako bi se danas kazalo, p a r n i t i (n i ć e n i c a). Nema tu niti stalnoga primarnoga zijeva, nego se oba tvore izmjeničnim napinjanjem i pridizanjem jednoga niza osnovnih niti pred drugi (parnih pred neparne i obrnuto) sad jednim sad drugim nizom zamki, pričvršćenih o dugačke motke. Što se tu izvodilo rukama, to se danas izvodi na velikom stanu nogama pomoću p o d n o ž n j a k a.

Analogiju u tvorenju zijeva na »stanu« nalazimo danas i kod već spominjanoga uspravnoga stana na Balkanu,⁹⁾ gdje jednako za tvorbu zijeva služi samo jedna motka sa zamkama, ali ta je ovdje nepomična, pa se zamke osobitim pritiskivanjem pomiču.

Napokon daje naša sprava svojom k u h a č k o m ili n o ž e m jednu od rijetkih potvrda ovoga tkalačkoga pomagala u naše vrijeme. U starini se nalazi potvrda tome ondje, gdje se tkalačke sprave i tehnika nalaze blizu primitivnosti. Tako se nahodi i u Grka i Rimljana uza stan starijih vremena (pod imenom *σπάθη* — s p a t h a), prije nego ju je istisnuo praktičniji tkalački češalj (*κτερίς* — p e c t e n). Imade to pomagalo i nordijski stan (koliko se može razabrati u njegovih tumača). Balkanski uspravni stan ima mjesto s p a t h e rijetko nazupčan greben, dok nešto slično njoj služi za prometanje poutke.¹⁰⁾

K u (h) a č k a — s p a t h a dakle već ovom rijetkošću u području suvremene materijalne kulture evropskih naroda daje spravi pored gore istaknutih drugih njezinih osobina osobito značenje, a to pogotovu, kad se niže utvrdi, da ona nije bezuvjetno potreban sastavni dio njezin.

Tehnika tkanja »stanom« a naročito gotovi produkti — tkanice, imadu daljih srodnika u osobitoj jednoj tehnici, kojom se još i

⁸⁾ Kimakowicz-Winnicki, o. c., str. 38.

⁹⁾ Blümner, o. c. str. 131 i d.

¹⁰⁾ V. prije citirana djela.

danas tku ovima i po kvalitetu i po namjeni posve jednake tkanice — naročito u južnih Slavena. Među posljednjima živi ta primitivna tkalačka tehnika još u Sloveniji,¹¹⁾ Hrvatskoj¹²⁾ i Bosni¹³⁾ (pa možda i u drugom kojem kraju, odakle još neima potvrda). Najvažnije su razlike prema sunjskom »stanu«:

1. što je osnova h o r i z o n t a l n o napeta između kakva predmeta, o koji je pričvršćena, i pojasa tkalje, oko kojega je omotan drugi kraj njezin —
2. što se zijev tvori namjesto n i ć e n i c a m a kudikamo brže i praktičnije osobitom drvenom spravicom (ime joj je b r d o, b r d c e, g r e b l a, — u njemačkoj se terminologiji upotrebljava naziv Brettchenwebstuhl, Wehbrettchen, Webegitter). To je daščica, izrezana kao rešetka, kojoj su kroz proreze i kroz rupice, provrtane usred svakoga stupčića rešetke, provedene naizmjenice svaka druga nit uske osnove (oko 20 niti). Dizanjem te rešetke uvis i potiskivanjem dolje nastaje na vrlo jednostavan način zijev i pazijev, jer rupice u stupčićima rešetke povlače uvijek za sobom sav onaj pramen niti, koje kroz njih prolaze. Drugi pramen niti ostaje uvijek na miru u horizontalnom položaju —
3. što nema posebnoga pomagala za pritvrđivanje poutke, kao što je ovdje k u (h) a č k a — n o ž. Za taj posao služi drvce, na kojem je namotana poutka, pa se njime ako i manje savršeno poutka pritvrđuje (nazivaju ga r a k, ž a b a, r i b a). I savršeniji jedan tip ove sprave također je u nekim našim krajevima poznat, tako u Dalmaciji¹⁴⁾ i Slavoniji (iz posljednje su jedne takve »stativice« reproducirane u »L i s k u« ovoga časopisa). Ovi su savršeniji tipovi bili u srednjem vijeku poznati u velikom dijelu Evrope, pa i danas se tu još u nekim krajevima drži tkanje ovim tipom tkalačke sprave (tako na pr. u Njemačkoj). Taj savršeni tip ima gdješto i »spathu«, kako to potvrđuju i reproducirane stative (pa i jedna minijatura iz srednjeg vijeka),¹⁵⁾ ali nije bezuvjetno potrebna kao što je ni primitivniji tip n i k a k o n e m a.

Ako se uporede tehnika naše sprave i ove netom prikazane, napose uloga s p a t h e — k u (h) a č k e kod tkanja, jasno se razabira, da to pomagalo nije bezuvjetno potrebno kod posla, pa se kod posljednje sprave rjeđe i javlja, a tako bi se bez ikakve poteškoće i sasvim jednako mogla poutka pritvrđivati drvцем s namotanom poutkom i na posavskom »stanu«. A ako ta sprava ipak ima ovo pomagalo i to bez izuzetka, moglo bi to biti dovoljno jako svjedočanstvo o rezistentnoj tradiciji u pogledu njezine upotrebe, a po tome i njezine starine. Izvor njezin ni ovim dakako nije još objašnjen. Uzevši s jedne strane na um činjenicu, da se dosele nije mogla da nađe nigdje identično konstruirana sprava, mogla bi živo da se istakne pomisao o njezinoj autohtonosti u tamošnjem narodu, no vodeći račun o pojedinim njezinim sastavinama samim i o načinu tkanja te svim njihovim analogijama drugdje, koje su iznesene, moglo bi se s jednakim pravom pomišljati na vrlo star prežitak još ne posve jasna izvora. Pitanje to o izvoru posavskoga »stana«, ako i nije autohton, ne može da se sigurno

¹¹⁾ Mantuani J. dr.: Narodopisne študije, I (Carniola VI — Nova vrsta).

¹²⁾ Zbornik za nar. život i obič. juž. Slav., XX, str. 249. — Osim toga i jedan primjerak iz kotara čazmanskoga u Etnograf. odjelu hrv. nar. muzeja.

¹³⁾ Haberlandt A. dr.: Volkskunst der Balkanländer, str. 36. — Osim toga i jedan eksemplar iz Kupresa u istom Etnograf. odjelu.

¹⁴⁾ Koledar pokrajinskog muzeja za nar. obrt i umj. u Splitu, 1913, str. 28.

¹⁵⁾ Mantuani J. dr., o. c. str. 156.

pomakne dalje i riješi, dok se ne nađe koja potpunija analogija u konstrukciji i tehnici ove sprave, napose izvan našega narodnoga teritorija. Svrha je i bila ovim recima, da upozore na ovu zanimljivu svojinu naroda u Posavini pa da to upozorenje možda donese nova materijala za prosuđivanje njezine starine i provenijencije.

Résumé. On démontre la construction et la technique du tissage sur un appareil spécial, dont se sert le peuple dans la Posavina occidentale (c. à d. la contrée en Croatie qui suit le fleuve de la Save, près des villes de Sissak et de Petrina); à l'aide de cet appareil on tisse des minces ceintures paysannes pour les femmes (fig. 1). Les principales caractéristiques de cet appareil de tissage sont: 1° cet appareil a la position verticale pendant le tissage; 2° le tissage se fait d'en bas en haut; 3° la chaîne fait une ouverture constante (primaire), tandis que l'autre se forme à l'aide d'une série de mailles (fig. 2.); 4° la trame se fixe à l'aide d'un instrument de bois, qui ressemble à un couteau. Ensuite, on démontre les analogies qu'il y a, entre la construction de cet appareil et de cette sorte de tissage chez nous et la technologie nationale étrangère concernant le tissage, ainsi, par exemple, le tissage romain, grec et nordique; en outre, pour l'expliquer, on prend des parallèles dans le folklore indigène (le métier balcanique pour le tissage grossier; l'appareil de la deuxième construction à la grille de bois — pour le tissage de ceintures de la même sorte). A l'aide de ces analogies on essaie de rassembler les matériaux tant en vue d'une classification sûre l'appareil au point de vue de son type et de son ancienneté qu'en vue de fixation de son provenance.

Ce que n'est pas possible pour le moment, surtout à cause du fait, qu'en dehors du territoire susdit on n'est pas parvenu à découvrir un appareil qui aurait en commun avec celui — ci au moins les caractéristiques essentielles, se qui serait très important pour la formation de jugements ultérieurs, étant donné l'isolement de cet appareil sur ce territoire et sa primitivité évidente.